

НАСТАВНИ ПРЕДМЕТ: СОЦИОЛОГИЈА
СТУДИЈСКИ ПРОГРАМ: ВАСПИТАЧИ - ПРВА ГОДИНА
ПРЕДАВАЊЕ ПО РАСПОРЕДУ: ПОНЕДЕЉАК, 06.04.2020.
НАСТАВНИК: Проф. др Јован Базић

29. Појам економије и њена улога у друштву

Економија се јавља као прва друштвена активност којом се подстиче стварање животних добара и управљање њима, што је основни услов за стварање и функционисање друштва, као и за његов даљи развој. Развој економије значајно је утицао на развој технологије, друштвеног управљања, културе, личности и друштва у целини. Економија (грч. *oikonomia*, *oikos* - кућа; *nomos* - закон; управљање кућом, домаћинством) у изворном значењу овим изразом означавају се правила о раду у газдинству, што подразумева рационално коришћење расположивих ресурса, штедљивост и ред у вођењу домаћинства. Још у старој Грчкој Ксенофон је под економијом подразумевао вештину управљања газдинством, а Аристотел вештину прибављања добара потребних за живот и корисних за кућу или државу.

Развојем друштва економија постаје све значајнија, јер потребе постају све веће и разноврсније због пораста становништва и промена у његовој структури, као и због великих друштвених промена које настају нарочито од почетка индустријске цивилизације, када настаје и масовна производња материјалних добара. У тим условима рационално управљање расположивим средствима и добрима, нарочито у ширим друштвеним заједницама, захтевало је и одговарајуће знање које је само наука могла да пружи. Тако је настала *економија*, као посебна област науке, која се бави изучавањем свих аспеката економског живота у друштву. Зато је економија у тесној вези са осталим друштвеним наукама, као и са техничким и природним.

Основни постулат економије сваког друштва јесте стварање материјалних добара (производња) и услуга на чему се формирају разноврсни друштвени односи који у великој мери детерминишу целокупан друштвени живот - од материјалног статуса појединца и његове породице, преко прерасподеле материјалних добара у друштву до економске моћи одређеног друштва (државе).

Производња је делатност у којој људи у различитим облицима друштвености стварају одређена добра. Са економског становишта изразом производња подразумева се само стварање материјалних добара и материјалних услуга,¹ док социолошки аспект производње укључује и сваку другу производњу - стварање духовних добара, нових друштвених односа и тд. Из тога проистиче да су основне врсте производње материјална и духовна. Материјалном производњом се означава начин прераде природе у којој људи претежно користе своје физичке способности и стварају материјална добра која имају јасан, физички опипљив изглед. А духовна производња је такве природе где људи претежно користе своје духовне способности и стварају духовна добра која имају значења и смисао

¹ Производња је "активност претварања фактора производње у производе и услуге који су пожељни за потрошњу и инвестиције" (Д. В. Пирс, прир. *Мекмиланов речник - Модерна економија*, Београд 2003. стр. 401)

за људе. Разликовање ових врста производње је релативно, јер у оба случаја је неопходно коришћење свих способности - материјална производња захтева и духовне способности, као што и духовна производња налаже и физичке способности. Производња је јединствена друштвена целина на исти начин као што је и људско биће тоталитет које путем материјалних и духовних добара испољава и развија себе.

У досадашњој историји испољена су два основна облика производње. То су *натурална* и *робна производња*. У натуралној производњи стварана су материјална добра која су служила, углавном, непосредном трошењу. Овај облик производње одговарао је традиционалном прединдустријском изолованом друштву са неразвијеним производним снагама, где су људи били везани за земљу и бавили се, најчешће, аграрном производњом. Људска друштва су била мала, неповезана и неразвијена, тако да су људи размену добара, која су била у малим количинама, вршили непосредно кроз трампу, у локалним заједницама на тзв. маргиналним тржиштима. Робна производња настаје у индустријском друштву, са појавом значајнијег вишка производа који не служе непосредном трошењу, већ се размењују на тржишту за новац. Веза између производње и потрошње није директна, као у натуралној производњи, већ индиректна и успоставља се преко расподеле и размене, односно преко низа друштвених установа. У овом типу производње људска друштва се повезују, настају шире и развијеније заједнице са издиференцираним установама и новим друштвеним односима.

Основни чиноци робне производње су роба, новац и тржиште. *Роба* је производ људског рада намењен продаји на тржишту, ради задовољења одређених потреба. Такав производ може бити материјално добро или нека услуга. Роба је намењена задовољавању потреба других с којима произвођач робе ступа у однос размене, уступајући им свој производ или услугу за одговарајућу противвредност изражену у новцу. Зато је основна карактеристика робе да је она производ људског рада, који произвођач путем размене отуђује ради добијања одговарајуће противвредности. *Новац* је средство које служи као општи еквивалент у размени роба. У суштини, он по себи нема вредност (осим кованог новца од племенитих метала који се користио у раним фазама робне производње), али друштвеном конвенцијом означава вредност. Новац је везан за природу робне производње и у њој има важне функције: мерило цена, прометно средство, платежно средство, средство акумулације и законско средство плаћања. И *тржиште* представља облик размене производа и услуга посредством новца, редован однос између понуде и тражње, место на коме се образује цена. На страни понуде јављају се продавци, који својом производњом или неком другом делатношћу обезбеђују задовољавање појединачних или општих потреба, а на страни тражње купци, који, као носиоци одређених новчаних средстава, претварају своје потребе у ефективну тржишну снагу. За тржиште је карактеристична конкуренција између купаца и продаваца, али и купаца и продаваца међусобно, која није израз само понуде и тражње или неког другог вида рационалног понашања, већ и стихијских последица које се не могу предвидети и спречити.

Економија не постоји изван ни мимо друштва. Њена улога у друштву је веома значајна. Она задире у друштвене односе и својом садржином непосредно утиче на целокупан живот како одређене заједнице у целини, тако и сваког њеног појединца понаособ. Економија је уређена друштвена делатност у специфичним институционалним облицима. Само преко успостављених друштвених установа могуће је одвијање производње.

30. Рад и подела рада

Рад је свесна и сврсисходна људска делатност, која се врши у циљу стварања материјалних и духовних добара, којима човек задовољава своје личне и друштвене потребе. Зато је рад економска нужност и основ људске егзистенције, основни услов људског живота, дакле услов опстанка човека и његовог развоја.

Рад. - Појам рада се схвата двоструко, у ширем и ужем значењу. У ширем схватању (филозофско, антрополошко и социолошко становиште), рад се поистовећује са друштвеним деловањем, што рад у суштини и јесте, али се не може свако друштвено деловање окарактерисати радом. Учешће радника у штрајку јесте израз друштвеног деловања, али није рад. Таквих случајева има безброј. Уже схватање рада (економско), јесте разумевање рада као једног од чинилаца у процесу производње материјалних добара, што је апсолутно тачно, али није само то. Рад је свесна, универзална и организована човекова делатност која се одвија у оквиру одређених друштвених група и њоме се стварају материјалне и духовне вредности које имају друштвени значај. Зато је рад свака активност људи која је сврсисходна и којом се човек остварује као стваралачко биће, а не само активност у процесу материјалне производње. Карактер и садржај рада одређени су степеном развоја средстава за рад и карактером друштвених односа у којима се он врши. Стварајући материјалне и духовне вредности, које служе задовољавању људских потреба, човек се потврђује као генеричко биће, као биће *sui generis*, јер он, својом делатношћу, изазива промене, не само у природи, већ и на самом себи и у својим односима у које ступа са осталим људима. Зато је рад сложена друштвена појава и његова сложеност се манифестује на више начина: 1) у вршењу рада остварују се међуљудски односи, који се испољавају не само као односи између људи у радном процесу, већ и у односу човека према раду, осећајући тај рад као принуду или као задовољство; 2) у потреби за организацијом рада, пошто је рад у основи понашање појединаца, а организација се ствара у конкретним условима одређених облика друштвеног живота; 3) у односу који постоји између људског рада и свих других друштвених активности и понашања људи у друштву; и 4) у томе што рад, као друштвени однос, има карактер друштва у коме се одвија.

У разматрањима о основним карактеристикама рада, веома је важно указати на друштвени карактер рада. О таквом карактеру рада постоји мноштво различитих ставова који се могу изразити у следећем: 1) рад је друштвено условљен, јер увек представља повезивање више радова појединаца у јединствен рад; 2) људи вршећи одређене делатности, користе оруђа и облике рада које су им оставиле претходне генерације, развијајући их даље и остављајући их будућим генерацијама - тиме се ствара веза у историји и историја човечанства; и 3) у процесу рада људи ступају у одређене међусобне везе и односе, чиме људски рад представља удруживање више радова у један јединствен рад.

У савременој социологији у изучавању рада, нарочито у социологији рада, разматрају се питања која се односе на: поделу рада, класну природу и отуђеност рада, конфликтима у раду, питања радне средине; питања односа рада и породице, рада и доколице, запослености и незапослености; проблеме жена у раду, несигурност радног места итд. То све указује да је рад најзначајније обележје човека, да је рад темељ опстанка и услов развоја друштва и да је рад много више од саме запослености.

Подела рада је универзална законитост у друштву, јер је у свим досадашњим друштвима била изражена као реалан процес и друштвени однос. На значај поделе рада у

друштву давно је указивано. Још је Платон тврдио да је најбоље и најправедније уређена она држава у којој свако обавља онај рад за који је најспособнији: где мудри владају, храбри бране државу, а вредни стварају материјална добра. Класични економисти, нарочито А. Смит, указивали су да подела рада повећава продуктивност рада, а марксиста да је подела рада историјска категорија која омогућава и настанак приватне својине - "Различити развојни ступњеви поделе рада представљају исто тако различите облике својине".² Маркс и Енгелс поделу рада анализирају у многим од својих радова, а нарочито у *Немачкој идеологији*, и схватају је као скуп објективних, историјско-променљивих и дубоко противречних односа у које људи нужно ступају у свом друштвеном животу. Према њима подела рада је услов и показатељ степена развоја производних снага и развијености друштва уопште, али је такође узрок поделе друштва на класе, извор најоштријих друштвених сукоба и отуђења човека у друштву. На многим местима у радовима Маркса и Енгелса се рад и подела рада одређују као темељ друштвене структуре. То становиште су касније прихватили и многи марксиста, али углавном сводећи друштвену структуру на *производне снаге* и *производне односе*. Поделу рада као темељ структуре друштва видели су и многи социолози, нарочито Диркем. Он је, за разлику од марксиста који су истицали друштвено-класну димензију поделе рада, више указивао на друштвено-техничку димензију. Узрок поделе рада, Диркем је тумачио порастом величине и густине становништва на одређеном простору, што је изазвало настајање нових делатности. Нарочито је истицао да се поделом рада повећава солидарност и међузависност у друштву, пошто се јавља потреба за производима других онда када се они баве различитим пословима.³

У сагледавању поделе рада кроз призму историјског развоја друштва, може се запазити да она има своју развојну линију и иде од природне, преко опште и посебне, до појединачне поделе рада. *Природна подела рада* је први начин поделе рада и она је успостављена у најранијим људским друштвима. Она се заснива на одређеним био-физичким и психолошким особинама човека, као што су пол и старост. То је подела послова између мушкараца и жена; и подела међу генерацијама (деца, одрасли, стари). Оваква подела рада постоји у свим друштвима и историјским епохама, али је карактеристична за неразвијена и традиционална друштва. Осим природне поделе рада, у досадашњој историји изражене су три велике друштвене поделе рада. *Прва* долази у време издвајања сточарских и ратарских племена од осталих варвара, те долази до поделе рада на сточарство и земљорадњу. *Друга* подела рада настаје издвајањем занатства од пољопривреде; и *трећа*, појавом трговине, као гране која повезује пољопривреду и занатство посредством тржишта. У време појаве трговине занатска мануфактура прераста у индустријску производњу, настаје концентрација становништва по градовима и долази до нове поделе рада, која траје и данас, а то је *подела рада између села и града*.

У модерном друштву подела рада постаје много сложенија и у процесу је сталног развоја, тако да се она данас може сагледати само уколико се унапред одреде критеријуми на основу којих ће се вршити одговарајуће класификације. У социологији је, углавном, изражена класификација на друштвену и техничку поделу рада. *Друштвена подела рада* се врши по основу раздвајања друштвене производње на њене родове. Полазећи од тог критеријума, могу се разликовати три облика поделе рада. Први је подела рада на велике друштвене области производње (пољопривреда, индустрија, трговина и тд), и таква подела

² К. Маркс; Ф. Енгелс, *Немачка идеологија*, Београд 1964, стр. 17.

³ Видети шире: Е. Диркем, *О подели друштвеног рада*, Београд 1972, стр. 83-84.

се означава као *општа подела рада*. Затим, подела ових области на уже гране и њихове врсте и подврсте (ратарство и сточарство у оквиру пољопривреде; овчарство и говедарство у оквиру сточарства; итд) и ова подела се назива *посебна подела рада*. И, на крају, *појединачна подела рада*, која се још назива и технолошка подела рада, а она проистиче из поделе у процесу рада где су поједине радне операције уситњене и осамостаљене. Ова подела рада настала је на прелазу из мануфактурне у индустријску производњу и она је позната као *тејлоризам*. Оваквом поделом рада у процесу производње знатно је порасла продуктивност рада, стварано је много више робе по јединици времена, нагло је повећаван профит, што се све скупа одразило и на велике промене у друштву. Живот човека је у извесној мери постао лакши, јер је све више ослобађан физичких напора, дошло је до скраћивања радног времена и повећања слободног времена, расле су наднице, повећавана куповна моћ и тд. Али, с друге стране, таква подела рада изазвала је и неке негативне последице, као што су: дехуманизација рада, потискивање креативности, непрестано повећање рутинских послова, свођење човека на "додатак машини" итд.

Техничка подела рада означава поделу рада у оквиру једне радне групе, где се радна активност људи организовано одвија, тако што свако од њих има одређене радне функције, чије синхронизовано вршење представља претпоставку одвијања целине процеса рада и стварање производа. Таква подела рада је, у суштини, расчлањавање јединственог процеса рада на низ садржински повезаних радних операција које се издвајају због природе предмета рада и логичних фаза у процесу његове технолошке обраде. То захтева и поделу улога између учесника у радном процесу на основу специјализованих знања и одговарајућег искуства у циљу најрационалнијег коришћења средстава за производњу. Развој техничке поделе рада је у непосредној вези са образовањем у одређеном друштву. Она условљава непрестано стварање нових професија, али захтева и перманентно образовање људи, што подразумева и промену професије човека до краја радног века.

Између друштвене и техничке поделе рада тешко је направити јасну разлику, јер постоји утицај техничке поделе рада на друштвену, као и утицај друштвене поделе рада на техничку. У суштини, друштвени и технички аспекти рада веома се преплићу и скупа чине јединствену људску праксу.

31. Својина

Својина је важна друштвена установа, јер она означава начин поседовања, присвајања и коришћења економских добара и природне околине која окружује људско друштво. Својина истовремено означава и скуп права насталих обичајима спонтано или законски санкционисаних који се формирају у људском друштву поводом контроле, употребе и присвајања које врше појединци, групе или институције друштва на стварима (добрима) која су у њиховом поседу. Својина се појављује као друштвени однос између власника и свих осталих чланова друштва који су из тих права искључени и који морају права власника да поштују.

Својина је историјски настала у време друштвене поделе рада као и већина других друштвених институција. У првобитном друштву постојала је својина само у извесном смислу и она би се могла условно назвати друштвена својина, јер у том друштву није било битног раскорака између личног и друштвеног интереса, зато што потребе човека нису биле развијене и није било друштвене поделе рада ни друштвене диференцијације. Касније,

развојем друштва, својина је добијала форме и облике у великој мери зависне од друштвене и техничке поделе рада, развитка породице, државе и приватних и јавних институција. Тако се у класном друштву својина појављује као приватна својина над средствима за производњу, што добија нарочит значај у организацији друштва са развијеном поделом рада и тржиштем. Својински односи се тада веома прецизно правно формулишу, па и односи који су посредно везани са својинским правима и обавезама (државина, службеност, наслеђивање, купопродаја итд). Касније у социјализму укида се приватна својина над основним средствима за производњу, стварају се облици колективне својине као негација класне поделе друштва. У социјалистичким земљама са административним управљањем појављује се државна својина као основни тип својине која је органски везана са односима у управљању, пословању и располагању. Током историје познати су разни облици својине: приватна, породична, задружна, сеоска, општинска, корпорацијска, друштвена, државна и тд.

У структури својинског односа који се појављује као друштвени однос морају увек постојати *субјект својине* (носилац, титулар), *објект својине* (предмет поседовања) и неки *уређен начин располагања* (друштвено организовање својине).

Носиоци својине могу бити: појединци (индивидуална, инокосна својина); групе (колективна својина) и инперсоналне установе (државна својина). Објекти својине могу бити: предмети којима се задовољавају потребе људи у процесу трошења тих предмета (средства за личну употребу, лична својина) и предмети који служе за производњу нових добара (својина на средствима за производњу). Од свих облика својине најзначајнија је, за укупну друштвену организацију производње и начин организовања глобалног друштва у целини, својина над средствима за производњу. Уколико се средства за производњу налазе у власништву појединца, онда је то приватна својина и таква особа, као титулар својине, стиче многа права по основу својине, у чијој су основи право слободног и неометаног располагања (продаја, поклон, начин коришћења и тд) и право на присвајање оствареног профита. Исти је случај и са другим облицима својине, као што су државна својина, онда та права припадају држави. Или акционарској (групној) својини, где поменута права припадају члановима акционарског друштва сразмерно њиховом уделу у власништву одређене својине. Из тога проистиче примарност својинских односа на средствима за производњу у друштвеним односима уопште, због чега је друштво пре свега заинтересовано за уређивање ових односа.

Према начину организовања својина на средствима за производњу може бити приватна и јавна (друштвена). Према томе да ли су односи располагања засновани на неограниченом монополу појединаца или група или на јавној контроли начина коришћења и употребе средстава за производњу за која је заинтересовано друштво у целини. У најновијем раздобљу савременог друштва појављује се сасвим нов облик својине - корпорацијска својина. Она настаје на развијеној мешовитој својини акционарског улагања. Корпорације су циновских размера, са милионима запослених, на једној страни, и са поделом која произлази из акционарске својине, односно растављања својинских права на стручне, техничко-организационе и административне послове, на другој страни. У корпоративној организацији поседовање губи значај, а у први план долази организација свих чинилаца производње и управљање.

32. Технологија и организација

Технологија (грч. *techne* - вештина; *logos* - наука) је вештина људског стварања; она означава скуп одређених поступака, средстава и знања која су потребна у процесу стварања материјалних добара. Зато технологија представља специфично подручје стварања услова и средстава за људску егзистенцију, па је и неодвојива од економије, јер се преко технологије одвија процес производње свих добара и роба. Међутим, технологија се, у извесном смислу, издваја од економије и "претвара у самосталну активну снагу општег људског стварања а не само економске продукције, односно на начин свеколиког преображаја и природног и људског света".⁴ Према томе технологија се јавља и као друштвено-технолошка иновација "у виду технолошких, производних револуција".⁵ Технолошке револуције започињу од измена у средствима рада, па се преносе и на остале чиниоце, укључујући и односе људи према њима, као и везе између људи које се увек претачу у укупне друштвене односе. Оне настају спонтано, као резултат колективног напора, а касније се уређују, регулишу и заснивају на најрационалнијем облику сазнања - науци. У историји људског друштва постоји неколико технолошких револуција од којих се издвајају: палеолитска, неолитска, индустријска и научно-технолошка револуција.⁶ Палеолитска револуција настаје од времена када су људи почели да праве прва оруђа од камена и да се баве ловом и риболовом. Али стварни преокрет наступа тек проналаском ватре на средњем ступњу дивљаштва и њеном вишеструком употребом, нарочито у топљењу руде и обради метала. Неолитска револуција, која се често назива аграрна или ратарска, започиње обрадом земље и израдом оруђа за рад од метала, а касније и проналаском точка. Проналазак точка и његова примена у обради земље и култивисању биљака довела је до коришћења животињске запреге. Оруђа за рад су, до појаве вучне запреге, била релативно једноставна и прилагођена људском телу, али се од тада стварају сложенија аграрна оруђа (плуг, справе за вршидбу итд). Убрзо је точак променио саобраћај и трговину, јер су створена транспортна средства која су омогућила брже савлађивање простора и размену створених добара. Истовремено дошло је и до развоја занатске производње, која је, уз ефикасније коришћење биљног и животињског света, као и прераду метала, послужила као садржај трговине и њеном развоју. Ратарство је створило основу за настајање аграрног друштва које је трајало врло дуго, све до почетка XVIII века и било обележено сталним обнављањем створеног и незнатним усавршавањима, односно традиционалном технологијом.

Индустријска револуција је започела у савременом друштву, на основама средњовековног занатства, које се развијало у градовима као својеврсна производна заједница. У занатству је кључну тачку представљала посредна прерада материјала, што је условило и друкчију технологију, као и одвојеност људи од предмета рада, а стопљеност са алатима и вештинама. Индустријска револуција почиње епохалним преображајем оних средстава рада које је занатство одвојило од природних материјала. Открића на подручју механике доживела су реализацију тек масовним упошљавањем радне снаге која је напуштала земљу и село, прелазила у градове и занатске радионице. Стварањем нових средстава рада, нарочито машине, настаје битна промена у односима радне снаге и средстава рада јер их је машина раставила и на себе преузела битне функције. Машина је одвојила произвођача од средстава рада тако да је он постао њихов припадник који их снабдева материјалима и контролише рад. Индустријска револуција била је основа за

⁴ М. Печујлић; В. Милић, *Социологија*, Београд 1996, стр. 101.

⁵ *Исто*, стр. 103.

⁶ *Исто*.

настајање индустријског друштва, које је у првој фази обележено променљивом технологијом, али увек у оквирима материјалног и физичког начина производње. Крајем индустријске револуције је дошло до увођења текуће траке као основе целовитог машинског система, који је имао за циљ да скрати време потребно за израду производа, односно да унесе рационалне покрете у целокупни процес рада. Она је уведена прво у фабрици аутомобила, као начин њиховог склапања и финализације, а овај систем производње познат је као *Тејлоризам*, по његовом оснивачу Форду Тејлору.

После Другог светског рата наступила је научно-технолошка револуција која се одликује применом организованих знања, нарочито науке, у свим технолошким елементима и њиховом радикалном изменом. Наука је снажно утицала на открића која су почела да се умножавају већ са индустријском ером. Наука је својим открићима и иновацијама променила средства рада. "Ако се индустријска револуција препознаје по спонтано насталој механичкој машини, онда се научно-технолошка револуција легитимише по систематски створеној умној, интелектуалној машини".⁷ То је рачунар. Он постаје кључан и за промену машине и њено уклапање у један друкчији технолошки систем. Текућа трака представља прелаз према аутоматизацији, која је настала тек са "умним машинама". У аутоматизацији су машине постављене тако да се једна фаза заокружује и прелази у другу фазу на сталан и континуиран начин, а све механичке операције контролише управљачка машина, односно рачунар. Тако цео процес прераде постаје затворен систем који је ауторегулативан, под контролом једног центра.

У време аутоматизације истовремено долази до битних измена и осталих технолошких чинилаца, нарочито стварањем нових извора и облика енергије (нуклеарна, сунчева и електронска енергија) и *хемијске револуције*. Цепанье атомског језгра (*фисија*), омогућило је примену неисцрпне енергије, али је опасност од радијације условила оријентацију ка сунчевој енергији, која је исто неограничена али мање штетна. За аутоматизацију је кључно откриће електронске енергије, којом се убрзава проток информација. Тиме се отворила могућност контроле у управљању, јер се аутоматизован процес одвија кроз комуникацију и стално означавање операција од стране рачунара. Помоћу информација аутоматизација је постала затворен процес командовања материјалним стварима и физичким машинама. У хемијској револуцији су створени вештачки материјали, а они су убрзо добили велику примену у новим средствима рада, електроници и поспешили аутоматизацију замењујући природне материјале.

На промену односа људи према средствима рада највише је утицала аутоматизација. Пошто "умне машине" пружају контролу над целокупним процесом рада, процес се претвара у саморегулативан систем па се људи повлаче из значајног његовог дела. Људи се више у целини не везују за поједине операције, већ за поједине циклусе, односно уместо изолованих задатака долази до интеграције на нивоу комбинованог особља. Међутим, аутоматизација се не зауставља на овој битној измени односа људи према средствима рада, већ је тенденција да она учини сва средства независним од радне снаге и да удаљи људе из процеса производње. "Оваква оријентација аутоматизације је у зачетку остваривања, али она показује потенцијал који води ка креацији, стварању не по мери нужде, већ по мери осећања и слободе".⁸ Технологија кроз научно-технолошку револуцију ствара основу за нови тип друштва, тзв. постиндустријско друштво.

⁷ Исто, стр. 105.

⁸ Исто, стр. 106.

Организација (лат. *organisatio* - спајање појединачних делова у целину) рада има две стране: технолошку која се врши према подели послова, оруђима, предметима и вештинама; и другу која је изведена из односа управљања у друштву, најчешће својине. Обе стране су у узајамном условљавању и чине од организације значајну друштвену установу. "Владање и својина су општи оквир за уређење технолошких елемената који се увек реализују конкретном организацијом".⁹ При томе се као кључни чинилац јавља положај радне снаге, њено коришћење кроз повезивање са технолошким елементима, те се увек јавља као управљање, контрола над њом. Остваривањем надзора над радном снагом, започиње процес присвајања, реализује се својина, тако да из организације полази репродукција друштвеног владања. Организовање продукције делом проистиче из природе својинских односа, а делом из природе објективних технолошких чинилаца, односно заједничког степена њиховог развоја. Сасвим су различите организације и управљање на основу неразвијене друштвене својине, неразвијене приватне својине и развијене мешовите својине, односно простим алатима, сложеним машинама, природним сировинама, вештачким сировинама итд. Начин повезивања људи са објективним технолошким чиниоцима и међусобно у различитим друштвеним односима, организација рада и само управљање појављују се као природна принуда, "друштвена присила и друштвена привола". А стварно историјско кретање показује њихово уобличавање и смењивање, у којем природну принуду замењује друштвена присила, а ову друштвена привола. Истовремено овакво кретање начина управљања означава друштвени поредак.

Организација продукције и управљање у примитивним заједницама засновани су на природној принуди, голом опстанку. Неразвијена друштвена својина је потпуно везивала јединке за заједницу, а скромне технолошке могућности захтевале су строги надзор над радном снагом и свим ресурсима. Слично се дешавало са аграрним друштвом, с тим што је стварање неразвијене приватне својине и ралативан развој средстава рада, предмета и вештина условљавало независност од целокупне заједнице, обликовало безличне везе и организацију продукције и управљања, која је комбинација природне принуде и друштвене присиле. На крају аграрног друштва створила се занатска организација рада и управљања која је условљена специфичном својином и релативно развијеним технолошким чиниоцима. Продукциони ресурси су били поседништво целокупне занатске заједнице, а у њој су усавршени алати и поступци стварања добара. Управљање се делом заснивало на природној принуди, због ограничености продукције, али и на друштвеној присили која добија јасно обличе у контроли радне снаге на основу вештина и способности.

У индустријском друштву створена је друкчија организација продукције и управљања која има изворе у развијеној приватној својини и напредовању објективних технолошких чинилаца. Личне везе са заједницом, потпуно су нестале, људи су постали слободни, али економски зависни претварањем радне снаге у робу. Организација рада и управљања означава раздвајање радне снаге од субјективних чинилаца и њихово повезивање са објективним технолошким чиниоцима - уз стварање сложенијих средстава рада и масовне продукције која доноси мноштво роба за задовољавање потреба, дакле, једну општу развијеност - у којој друштвена присила замењује природну принуду. Управљање добија вид друштвене присиле која се исказује као хијерархија производње у организацији и то на релативно суров начин као командовање радом. Фабричку организацију рада због таквих особина Маркс је поредио са војском, дисциплину са касарнском атмосфером, а контролу рада са издавањем и извршењем наредби.

⁹ Исто.

Данас, у најновијем раздобљу савременог друштва, појављује се потпуно нова организација производње и управљања, која се разликује од индустријске организације, то је *корпорација*. Она настаје на развијеној мешовитој својини акционарског улагања и модерној технологији коју оличавају наука и умне машине - рачунари и аутоматизација. Управљање које овоме одговара претвара се из друштвене принуде у друштвену приволу, односно својеврсну стимулацију и убеђивање. Висока технологија потискује неквалификовани рад и уводи стручно и комбиновано радно тело, јер је аутоматизација својеврсна комуникација, рачунари оперишу знаковима симболичке комуникације и целокупни процес и контрола од стране рачунара је стално кружење језичких информација. Модерна технологија и развијена мешовита својина траже, пре свега, знања и способности а тиме се управљање претвара у комбинацију друштвене принуде и приволе. При томе се не укида хијерахија, али је она потпуно различита од оне која је постојала у индустријској организацији, јер се на основу знања стичу одређене улоге и места која су утврђена правилима и представљају више функционалну подређеност, него једнолинијско командовање. Управљање се зато претвара у руковођење у којем постоји вертикална и хоризонтална аутономија послова. За корпорације је карактеристично да су превалиле дуг пут од организовања у једној грани, области, ка организовању у више грана и области, односно постале мултигранске продукције. За разлику од фабрика које су настајале у индустрији и уском оквиру производње, корпорације су захватиле све оквире производње и многа друштва. Данас корпорације прелазе националне границе у тежњи за остваривањем профита, односно у потрази за јевтинијом радном снагом и сировинама, па постају мултинационалне организације. "Мултинационалне компаније су, не само производни цинови, већ и својеврсне империје које почињу да контролишу, како локална, тако национална и интернационална тржишта, успостављају монопол на њима и уносе одређено планирање које смањује ризик и уклања застоје у производњи и промету роба".¹⁰

¹⁰ Исто, стр. 108.